

ФАКТОРИ И ПРИЧИНИ ЗА ИЗВЪРШВАНЕ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ОТ НЕПЪЛНОЛЕТНИ ПРАВОНАРУШИТЕЛИ (ИНДИВИДУАЛНО ПРИЕМАНЕ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО)

Даниела Петкова

В съвременната пенитенциарна теория и практика се поставя силен акцент върху разгръщането и развитието на личността, на нейния духовен потенциал и възможностите за интегрирането ѝ в обществото. Този проблем още по-сериозно стои при непълнолетните, извършители на леки престъпления. Насочването към тази възрастова група не е случайно. Изследванията на редица автори доказват, че това е най-отговорният период в развитието на човека и формирането на личността от една страна, и в същото време това е и периода в който възникват редица противречия между подрастващите и социалната среда, които доста често прерастват в остри конфликти. Значението на изучаването и разглеждането на спецификата на личността на непълнолетният правонарушител се изразява в няколко насоки: за откриване на възможности за по ефективна психолого – педагогическа намеса, за определяне на целите и насоките на корекционно – възпитателната работа, за повишаване ефективността на превантивната психолого – педагогическа намеса и за индивидуализация и диференциация на цялостният процес.

Целта на статията е да се потърсят социално – психологическите закономерности на престъпното поведение, като се акцентира върху индивидуално-личностните фактори, които определят престъпния начин на мислене и действия.

Факторите и причините за извършването на престъпление най-общо могат да бъдат представени като външни и вътрешни. Вътрешните фактори отразяват нуждите, потребностите, ценностите и жизнените планове на личността, а външните са условията на средата в конкретния момент.

Една от отличителните особености на личността на непълнолетният извършител на престъпно деяние е психологическото приемане на престъплението като начин за удовлетворяване на определена потреб-

ност и/или разрешаване на проблемна ситуация. В този смисъл, всяка една ситуация може да се определи като проблемна и всяка една потребност като неотложна нужда. Ето защо е необходимо да се потърсят причините и факторите за „престъпният избор“, не само според неблагоприятното стечение на „външни обстоятелства“ – социалната ситуация, а и в индивидуално-личностни фактори, които определят престъпния начин на поведение.

Независимо от типа правонарушение, различията на тяхната съдба, непълнолетните правонарушители в повечето случаи имат нещо общо по между си, а именно липсата на сигурността и подкрепата на семейството. Наличието на този огромен дефицит и на редица други оказва комплексно въздействие върху формирането на цялостната личност на непълнолетния и почти винаги води до негативни прояви във физически, психологически и социален аспект. Тези деца, в резултат на липсата на адекватна родителска грижа, внимание и модели на подражание са натрупали своеобразен социален опит, изградили са специфичен начин на обяснение и разбиране на света, другите и себе си. Голяма част от тях проявяват недоверие, изпитват страх от обвързване и много лесно биват манипулирани.

Най-важната особеност на тези деца е **дефицитарността** на тяхната личност. Тази социална дефицитарност може да бъде причинена, от една страна, “от различни по своя характер биофункционални промени, предимно с негативно съдържание и от друга – от значителни отклонения от адекватна на изискванията социализация” (Карагъзов, Русева. Увод в социалната педагогика, 1996 г.). При непълнолетните извършители на престъпления може да се говори именно за “социална дефицитарност от социогенен тип”, тъй като при тях е налице един от основните фактори, предизвикващи нейното възникване – наличието на нездравословна семейна среда и безнадзорността.

В тази насока интерес представляват разгледаните от Карен Хорни две основни потребности за развитието на детската личност: **Потребността от удовлетворяване** (обхваща всички биологични потребности) и **Потребността от безопасност** (да бъдеш любим, обичан, желан, приет, защитен от опасността и заплахата на външния свят). В резултат на незадоволяването на втората потребност у детето възниква нагласа на “**базална враждебност**”, което се разпростира върху всички

отношения и тогава се появява състоянието **“базална тревога”**, което отразява загубата на усещането за безопасност. Това състояние поражда напрежение у детето и чувство на несигурност и за да ги преодолее, то използва различни защити, които Хорни обозначава като невротични потребности или тенденции, които се наблюдават и при непълнолетните извършители на престъпления:

- **От любов и одобрение** – ненаситен стремеж да бъде любим и обект на възхищение от страна на другите, повишена чувствителност и възприемчивост към критиката, отхвърляне или недружелюбност.

- **От ръководещ партньор** – прекомерна зависимост от другите и страх да не получи отказ или да остане самотен, което повишава негативното социално влияние при попадането в неблагоприятна среда.

- **От строги ограничения** – предпочитания към жизнен стил, при който първостепенно значение имат ограниченията и установения порядък; задоволяване с малко и подчинение на другите. Оставени без необходимия родителски контрол и грижи, подрастващите се чувстват объркани и търсят своето място там, където съществува строга йерархия, което най-често се оказва „престъпната група”

- **От власт** – стремеж за доминиране на другите и постигане на контрол като самоцел; презрително отношение към слабостите, което от своя страна стои в основата на често проявяваната „видимо безпричинна агресивност”.

- **От експлоатиране на другите** – страх да не бъде използван от другите или страх да не изглежда глупав в очите на другите, без желание да се предприеме нещо, с което да се избегне това.

- **От признание** – желание да бъде обект на възхищение от страна на другите; представата за себе си се изгражда в зависимост от статуса в групата.

- **От възхищение от себе си** – стремеж да се създаде образ, лишен от недостатъци и ограничения – украсен образ; необходимост от получаване на комплименти от околните.

- **От честолюбие** – силно желание да бъде най-добрият без да се замисля за последиците; страх от неудачи.

- **От самодостатъчност и независимост** – избягването на каквито и да са отношения, предполагащи поемането на определени задължения, дистанциране от всеки и всичко.

• **От безупречност и непогрешимост** – опит за постигане на морална безгрешност и безупречност във всички отношения; поддържане на впечатление за съвършенство и добродетелност (Horney, K., Self –analysis, New York).

Липсата на родителска подкрепа и фрустриране на потребността от любов и принадлежност увеличават чувството на самотност и изолираност, което по принцип е повишено по време на пуберитетната криза. Това води до отказ от поемане на отговорност за собственото поведение. Изпадането в депресивни състояния отключва скрити защитни механизми, които много често са с отрицателно въздействие.

Именно липсата на семейна подкрепа се замества с прекалена обвързаност и зависимост от приятелската среда, което от своя страна е свързано с друг проблем който съществува при непълнолетните извършители на леки престъпления – липсата на модели, корективи и идеали, което ги прави изцяло подвластни на младежката субкултура, утвърдена от най – близкото им социално обкръжение, което в повечето случаи се характеризира с висока криминална активност. Криминалната субкултура сплотява правонарушителите, явява се единствен регулатор на взаимоотношенията им и пречи на адекватната социализация на личността, а от там и на ефективната корекционно-възпитателна работа. Възможностите за извеждане на непълнолетния от криминогенната среда са почти невъзможни, защото действайки на основата на компенсаторния принцип, за тях общуването с връстници не се проявява като самостоятелна потребност, а като средство за самоутвърждаване. „Такива деца образуват обособени затворени групи и са изключително лоялни към вътрешногруповите стандарти, ценности и норми” (Маджаров, Е. Юридическа психология. С., 1997, с. 94).

Несигурността, чувството на обреченост и липсата на подкрепа и разбиране водят до проява на по-висока степен на емоционална лабилност, невротизъм, агресия, което още повече стеснява възможността за адекватна социална адаптация и законосъобразен начин на живот.

Трудностите в това отношение произтичат и от нестабилният социален статус на непълнолетните, извършители на престъпления. За голяма част от „непълнолетните, тръгнали по престъпния път е характерна деформация на социалните позиции” или тяхната преждевременна загуба – отпаднали от училище или никога не са посещавали учебни

занятия (Долгова, А. И. Социално-психологическите аспекти на престъпността на неосъвършеннолетните. М., 1981, с. 42; Б. Станков. Непълнолетният и престъплението. С., 1984, с. 37).

Всички изброени особености на непълнолетните правонарушители, в по-голямата си част не са генетично наследени, а са придобити и стоят в основата на мотивацията, заради която е извършено някакво престъпно действие или е удовлетворена някаква потребност, базирана на криминогенното възприемане на дадена ситуация.

Посоченото до тук ни дава основание да бъдат изведени следните групи криминогенни нагласи, които са в основата на криминогенното поведение на непълнолетният правонарушител:

- Користни нагласи – всичко, което една личност иска, трябва да бъде по някакъв начин удовлетворено.
- Убеждение, че социалните обстоятелства са неблагоприятни и причина за престъпления.
- Толерантно отношение към хора, извършващи противообществени прояви – оправдание, приемане, дори защита.
- Убеждение, че трябва да се възползваш от благоприятна ситуация за извършване на престъпления.
- Определяне на хора и групи като вредни и неспособни да бъдат в обществото – опасни, нисши, непотребни и т.н.;

Търсейки връзката личност – социална среда – престъпление, редица изследователи разработват квалификация на извършителите на престъпления, изхождайки от насочеността на личността. На тази основа Г. К. Минковски определя четири типа непълнолетни правонарушители, за които престъплението е:

- Случайно, противоречащо на общата насоченост на личността.
- Възможно с оглед общата неустойчивост на насочеността на личността, но ситуативно от гледна точка на повода и ситуацията.
- Резултат на общо отрицателна ориентация на личността, която обуславя избора на средата, прекарването на времето и непосредствения вариант на действие при наличие на подстрекателство и пример на престъпно поведение и т.н.
- Резултат на престъпна нагласа на личността, включваща активно търсене, организиране на повод и ситуация за престъпно деяние.

Тази класификация, вземайки за основа насочеността, разглежда личността не изолирано, а в неразривна връзка със социалната среда и

непосредствено създалата се ситуация, без да отрича активната роля на личността в етиологията на престъпните деяния (Г. М. Минковский, К вопросу о типологии несовершеннолетних правонарушителей; Глоточкин А. Д. и съавтори, Трудово-поправителна психология. С., 1979, с. 110).

Ролята на личността на правонарушителя при извършване на престъпления може да бъде разгледана и от гледна точка на правенето на някои основни избори (поставяне и реализиране на престъпни цели):

- Ако за спазващия правилата гражданин е характерно винаги или в повечето случаи демонстриране на законосъобразно поведение, то за извършителя е характерно приемане на престъпното поведение като нещо нормално, като част от правилното, дори и в случаите на редки противоречия между неговите виждания и познаването на социалните и правните рамки;

- Приемане на противоположните начини на поведение като удовлетворяващи вътрешните му потребности и като част от социалната му адаптация в обществото. При него идеята за нравствено и правно поведение се свежда до търсене на оправдателни мотиви за извършване на престъпно деяние от рода на „и другите постъпват така“;

- Характерна е сложна организация на насочеността на личността – от една страна, ясна позиция кое е правилно и кое не, кое е целесъобразно и кое не, но в същото време търсене на оправдание за извършеното деяние в обстоятелствата, условията, случайността – екстернален тип личност;

- Извършване на деянието в резултат на внушаемост, безкритично отношение към ситуацията, наличие на силен конформизъм и не на последно място – инициативност при извършване на престъплението, за да се докажеш пред групата, към която принадлежиш или искаш да принадлежиш.

* * *

Всяко едно престъпление има своя история и причина за възникване и с изучаването на някои негови аспекти не може да се изчерпа цялостното многообразие на проблема. За установяването на конкретните причини и условия за извършването на дадено престъпление е необходимо да се изследват всички обстоятелства, които са породили антиобществено намерение и престъпно действие. В тази насока от съществено значение са:

вено значение е изучаването на обстоятелствата, преди извършване и по време на самото деяние, както и „включването” на личността в процеса на извършване на престъплението. Неоспорим факт обаче е, че разкриването и познаването на социално-психологическите аспекти при извършване на противообществена проява е важно условие за успешното решаване на някои социално-педагогическите задачи, насочени към осъществяване на своевременна намеса и провеждане на ефективна корекционно-възпитателна работа, насочена именно към противодействие и намаляване на криминогенните влияния и разгръщане на личностния потенциал и ресурсите на средата.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. *Глоточкин А. Д. и съавтори.* Трудово-поправителна психология. С., 1979.
2. *Карагъзов, Русева.* Увод в социалната педагогика, 1996.
3. *Маджаров, Е.* Юридическа психология. С., 1997.
4. *Станков, Б.* Непълнолетният и престъплението. С., 1984.
5. *Horney, K.* Self-analysis. New York.

ФАКТОРИ И ПРИЧИНИ ЗА ИЗВЪРШВАНЕ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЯ ОТ НЕПЪЛНОЛЕТНИ ПРАВОНАРУШИТЕЛИ (ИНДИВИДУАЛНО ПРИЕМАНЕ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО)

ДАНИЕЛА ПЕТКОВА

Резюме

Кризата, в която се намира цялото общество, влияе и върху увеличаването на криминогенните фактори, които стоят в основата на редица правонарушения, извършени от непълнолетни. Социалното неблагополучие и съпътстващите го бедност, глад, битови неуредици и невъзможност за удовлетворяване на основни потребности допълнително ограничават възможностите на личността да намери адекватното решение за излизане от така създалата се ситуация и понякога извършването на престъпление се приема като единствен възможен изход. Би било грешно обаче, ако приемем, че само външните обстоятелства стоят в осно-

вата на извършването на противообществени прояви. Не всеки човек при възникване на проблем извършва престъпление. За всяка една проблемна ситуация съществува и законосъобразен начин за отреагиране. Ето защо е необходимо да бъдат разгледани индивидуално-личностните фактори, които определят престъпния начин на поведение.

Ключови думи: криминогенни фактори, правонарушение, правонарушител, индивидуално приемане на престъпление, корекционно-възпитателна работа;

FAKTORS AND REASONS FOR COMMITTING CRIMES
OF JUVENILE DELINQUENTS
(PERFECT CRIME OF RECEPTION)

DANIELA PETKOVA

Summary

Crisis which is affecting society and the increase in criminogenics factors that underlie a number of offenses committed by minors. Social ill and the accompanying poverty, hunger, domestic strife and inability to meet basic needs further restrict the ability of individuals to find an adequate solution to get out of this situation and sometimes an offense is considered as the only possible outcome. It would be wrong, however, assuming that only external circumstances underlying the commission of crimes. Not every person with any problem committing offense. For each problem situation exists and lawful acting out. It is therefore necessary to examine individual – personal factors that determine criminal behavior.

Keywords: crime factors, offense, offender, individual acceptance of crime, correctional and education work